

Körner András ZEISEL ÉVA DOBOGÓ SZÍVE

Striker Évaként, Budapesten született a XX. század egyik legjelentősebb formatervezője, kinek alkotásai a világ legnagyobb múzeumainak ékei. A szellem óriásainak egész sorát adó Polányi családból származó génius alkotásait itthon is viszonylag széles körben ismerik, ám alig feltárt a Zeisel Éva és a két világháború közti, kísérletező, progresszív színházi világ közti kapcsolat. Az élete 106. évében, New Yorkban elhunyt alkotóról Körner András író, építész, közeli barát írt személyes hangú visszaemlékezést.

Let's keep in touch – tartsuk a kapcsolatot – mondta Éva, amikor első találkozásunk végén elbúcsúztam tőle. Ez Amerikában egy udvariassági formula, melyet fogadásokon, partikon gyakran mondanak újonnan megismert embereknek, s amelyet nem csak, hogy nem szokás, de nem is illik szó szerint venni, különösen, ha egy híresség mondja egyik névtelen tisztelőjének.

Az alkalom a new york-i magyar konzulátus által rendezett ünnepség volt 2004-ben, melyen dr. Horváth Gábor konzul kitüntetését adott át az akkor 98 éves Zeisel Évának. Mint a konzulátus címlistáján szereplő sok itteni magyar egyikét, engem is meghívtak. Zeisel Éva neve ismerős volt számomra, és valamelyest emlékeztem néhány általa tervezett kerámia- és porcelánedényre is, melyeket a 20. századi formatervezéssel foglalkozó könyvekben és a Museum of Modern Art dizájngyűjteményében láttam, de nagyjából ez volt minden, amit fel tudtam róla idézni. A porcelán és kerámia sohasem érdekelt annyira, mint például a képzőművészet vagy a bútortervezés, s most is főleg azért mentem el az ünnepségre, mert látni szerettem volna valakit, aki egy sokkal korábbi kor alkotójaként élt emlékezetemben, s akiről azt hittem, már jó ideje nincs az élők soraiban.

Igaz, Éva tolószékben ült, de mint kiderült: nagyon is élt, s mi több, még mindig sugárzóan szép, vonzó jelenség volt, aki magát és korát bájosan lekicsinyelve köszönte meg az ünneplést: “az embert annál inkább ünneplik, minél tovább él, pedig a magas kor önmagában nem teljesítmény.”

A hivatalos műsor befejeztével látható élvezettel és hosszasan elbeszélgetett az őt körülvevő ismerősökkel és ismeretlenekkel, kíváncsian érdeklődve az illető életének megannyi részletéről. Már nem emlékszem, ki mutatott be Évának, de engem is azonnal megragadott az az őszinte figyelem, amellyel kérdéseire adott válaszaimat kísérte. Aki bemutatott neki, megemlítette, hogy nemrég könyvem jelent meg dédanyám háztartásáról, s Éva erről is mindent tudni akart. Igyekeztem magamról rá, az ünneplésre terelni a szót, s megkérdeztem, hogy hol lehet a régi munkáit látni. “Néhány üzlet árulja az általam tervezett készleteket, de engem a mostani munkáim jobban érdekelnek” – válaszolta. Látási és hallási nehézségeit észrevéve meglepetésemet fejeztem ki, hogy továbbra is alkot, amire azt felelte: “Hát persze, hogy dolgozom; miért hagyjak fel éppen most ezzel.” A tömeg kezdett ritkulni a teremben, de Éva egyre újabb és újabb kérdésekkel traktált: úgy tűnt, hogy a mások élete még a sajátjánál is jobban érdekli. Néhány szót magyarul is váltottunk, de a beszélgetésünk a mellette álló, magyarul nem értő lányára és unokájára való tekintettel angolul folyt.

Útban hazafelé állandóan új ismerősöm és a tőle hallottak jártak a fejemben, de a “let's keep in touch” dacára egy pillanatig sem gondoltam arra, hogy mindennek folytatása is lesz. Azonban tévedtem. Néhány nappal később otthon olvastam, amikor csengett a telefon. “Éva vagyok. Mikor jössz el meglátogatni?” – kérdezte az ismerős hang. Mint később kiderült, ez jellemző volt rá. Szelidsége, halk, szinte suttogó beszédmodora bizonyos mértékben félrevezető volt: pontosan tudta mit akar, s a maga csendes módján ezt ki is tudta fejezni.

Az első látogatást sok további követte, s az elkövetkező években általában kéthetente találkoztunk. Az utolsó egy-két évtől eltekintve, Éva mindig valamilyen, nyilvánvalóan a találkozás alkalmára felvett elegáns öltözékben, többnyire egy fehér selyemingben, a vállán színes, mintás sállal, dús, ősz haját szépen megfésülve várt rám.

Jevreinov: A lélek kullisszái
Rendkívüli Színpad, 1928
Baló Elemér, Palasovszky Odón, Biró Lajos
Színpadkép: Stricker (Zeisel) Éva és Kassovitz Félix

Furcsa ilyesmirel egy száz év körüli nő és az óriási korkülönbség esetében beszélni, de kapcsolatunk valahogy mindig férfi és nő kapcsolata volt, s úgy éreztem, hogy Éva ezt pontosan tudja és élvezi. Ekkoriban néha erős fejfájások gyötörték, amelyeket orvosság csak kevéssé tudott enyhíteni. Ha láttam, hogy a homlokát simogatja, mert fáj a feje, mindig megkérdeztem, hogy adhatok-e egy puszit a homlokára. "Hogyne – válaszolta. És felcillanó szemmel, szinte huncutul tette hozzá, amikor megpuszítottam: „Most már sokkal jobban érzem magam.”

Mindig kikérdeztem arról, hogy éppen min dolgozom. De szelíd, szeretetteljes modora dacára sohasem rejtette véka alá véleményét. Amikor kérdésére válaszolva elmeséltem, hogy egy könyvet írtam az egykor a Bauhausban tanult Weininger Andor művészi munkásságáról, kedvesen évődve kérdezte: "S mondd, mi olyan fontos a Bauhaus működésében?" Igyekeztem válaszolni, bár semmi kétségem nem volt, hogy Éva ezt legalább olyan jól tudja, mint én. Ugyanakkor sejtettem, hogy honnan fúj a szél: a terveiben többnyire organikus formákat, élőlényekre emlékeztető, szinte érzéki hajlatokat, görbületeket alkalmazó Éva számára a Bauhaus gyakran geometrikus tervezői gyakorlata idegen volt, s ezért vált kedvenc *bête noir*jává az iskola.

Ugyanilyen gyengéden provokálva kérdőjelezte meg a téma fontosságát, amikor évekkal később megemlítettem, hogy egy, a magyar zsidók különböző életmódjairól szóló kötetet dolgozom. Ekkorra már elég jól ismertem Évát ahhoz, hogy tudjam, mi készíti erre a megjegyzésre. A zsidó származású, de teljesen asszimilált, részben más vallásra áttért családban felnövő Éva hangsúlyosan magyarnak érezte magát, nem pedig zsidónak, s minden porcikája tiltakozott ellene, hogy ősei vallása szolgáljon identitása fő eleméül. Nem csak saját magát, de a hozzá hasonló származásúakat is magyarnak tekintette, s idegenkedett attól, hogy én, mint zsidókról írok róluk.

Éva szellemi frissessége egyenesen megdöbbentő volt. Minden érdekelt: amit színházban vagy moziban láttam, a könyvek, amelyeket olvastam, a családom és életem rengeteg egyéb részlete. Velem természetesen magyarul beszélt, de a gondját viselő orosz nőkkel oroszul, barátaival pedig németül vagy angolul. Ezen kívül franciául is tudott. Többnyire együtt fogyasztottuk el a gondozónők által elkészített vacsorát, vagy legalábbis együtt ittuk meg az általuk feltálalt teát. Éva imádkozta az édességet, s barátságunkat nem kis mértékben az mélyítette el, hogy rendszeresen valami általam készített süteménnyel állítottam be hozzá. Fáradhatatlan volt, ha valami igazán érdekelt. Például amikor két-háromórányi ordibálás után kimerültem – ugyanis mindig elégedetlen volt a hallókészülékével –, és arra céloztam, hogy lassan el fogok menni, többnyire ő, a százvalahány éves marasztalt.

Persze gyakran beszélgettünk a lakásában mindenfelé látható munkáiról, mind a régebbiekről, mind a készülő újakról. Nagy élmény volt megismerni munkásságát, s ráébredni, hogy munkái mennyire híven tükrözik nyílt, barátságos, életszerető természetét, s formáik graciozitása mennyire emlékeztet Éva természetes bájára. Munkái organikus formáikkal gyakran szinte élni látszottak, s kis csoportjaik nemegyszer szerető rokonokként simultak egymáshoz. "Hát persze, ezek családtagok" – mondta helyeslően Éva, amikor erről kérdeztem. Szemidegsorvadása miatt egyre rosszabbul látott, de egy percig sem gondolt arra, hogy emiatt abbahagyja a munkát. Új terveit vastag filctollal vázolta fel, majd a skiccek nyomán asszisztense színes papírkivágást készített az edény sziluettjéről. Ennek jóváhagyása után készült el a gipsz modell, melyet Éva részben látás alapján, de főleg tapintással, kézzel simogatva ellenőrzött, s megmondta, hol kell azon változtatni. Új munkáinak formavilága többnyire közel állt a korábbiakhoz, de úgy érzem, ez a "simogató" munkamódszer még jobban illett azok szelleméhez és Éva egyéniségéhez.

Néha régi dolgokról is faggattam, de míg a jelennel kapcsolatban minden érdekelt, az évtizedekkel azelőtt történetek részleteit akkoriban már csak nehezen tudta felidézni. Gyorsan rájöttem, hogy csak úgy remélhetek érdekes, új információt, ha nem általános jellegű kérdésekkel traktálom, hanem konkrét részletekről érdeklődök, mégpedig lehetőleg olyanokról, amelyekről én is tudok valamit, és így képes vagyok kissé segíteni, ha elakad az emlékezésben.

Kérdeztem nagyanyjáról, a Vilnában (Vilnius) született Pollacsek Cecíliáról, akinek pesti intellektuális szalonja a 20. század elején a progresszív gondolkodók és írók, köztük Jászi Oszkár, a családdal rokonságban levő Szabó Ervin és még sok más kiválóság gyülekezőhelye volt. Édesanyjáról, Polányi Lauráról, aki 1911 táján egy haladó szellemű, Fröbel, Pestalozzi, Jaques-Dalcroze és Freud elveit követő óvodát vezetett, melybe a gyermek Éva és a későbbi világhírű író, Koestler Arthur is járt és ahonnan életre szóló barátságuk datálódott. Sikertelen olyan részleteket megtudnom tőle, mint például nagyanyjának egy fényképezőgép összecukható állványa okozta fiatalkori balesetét, melynek következtében egyik ujjja csonka volt, vagy az anyja óvodájában gyakran pucéran játszó gyerekeket, akiket Freud elveire alapozva Polányi Laura így nevelt. Mesélt nagybátyjairól, Polányi Károlyról, a Galilei Kör első elnökéről, a világhírű gazdaságtörténésről és közgazdászról, valamint Polányi Mihályról, az ugyancsak világhírűvé vált és még bátyjánál is sokoldalúbb kémikusról, közgazdászról és filozófusról. Ezeket az embereket korábban csak hírből, könyvekből ismertem, de Évát hallgatva úgy tűnt, mintha nekem is valamiféle személyes kapcsolatom lenne velük. Akkoriban anyagot gyűjtöttem egy új könyvhöz, melyben Pollacsek Cecília szalonjáról is terveztem írni. Bár nem szándékoztam Cecil mama balesetét megemlíteni munkámban, az ilyen, látszólag jelentéktelen részletek mégis jelentős segítséget jelentettek, mert élővé varázsoltak egy időben tőlem nagyon távoli, 1862-ben született személyt.

Néha mondott egyet-mást pályája kezdetéről Magyarországon és később Németországban, ahol többek között a Schramberg Majolikagyár vezető tervezője volt. Beszélt berlini életéről és a Szovjetunióról, ahol 1932 után dolgozott, s ahol 1936-ban, egy, Sztálin meggyilkolását tervező összeesküvésben való részvétellel vádolva letartóztatták. Kölcsönadta nekem a letartóztatásáról, a börtönben – nagyrészt magánzárkában – töltött 16 hónapjáról és

Zeisel Évának a KGB börtönében készült nyilvántartási fotója...

...és New Yorkban készült portréja

az 1937 szeptemberi, csodával határos szabadulásáról magnetofonszalagra rögzített, s arról leírt visszaemlékezéseinek szövegét. Később többször olvastam fel neki ebből, az évekkel azelőtt a családja részére összeállított anyagból, s igyekeztem őt és lányát meggyőzni, hogy ki kellene adni ezt a rendkívül érdekes dokumentumot. Azt is elmondta, hogy bécsi és angliai tartózkodás után miként érkezett meg férjével, Hans Zeissel 1938 októberében az Egyesült Államokba, ahol néhány év alatt olyan komoly hírnevet szerzett az általa tervezett edényekkel, hogy a Museum of Modern Art 1946-ban neki szentelte első kerámia-kiállítását, egyben az elsőt, mely egy női tervező munkáira koncentrált.

A régmúlttal foglalkozó egyik legérdekesebb történetet 2008. május 19-i látogatásom alkalmával mesélte, amikor a Palasovszky Ödön és Tiszay Andor művészeti és Kövesházy Ágnes táncszakmai vezetésével tartott avantgárd előadásokról kérdeztem. Éva elmondta, hogy a Katzinak becézett, Madzar Alíz mozdulatművészeti iskolájában tanult Kövesházy Ágnes akkoriban a legjobb barátja volt, s ő maga is tervezett néhány díszletet az egyik előadásukhoz. Beszélgetésünk dátumát azért tudom ilyen pontosan, mert mielőtt hazaértem, leírtam a tőle hallottakat.

“A díszlet, amelyet 1928-ban a »Lélek kulisszái« című darabhoz terveztem, egy hatalmas dobogó szívet ábrázolt,” mesélte Éva. “Az óriási szívet az Istenhegyi úti házuk kertjében, a fűre kiterítve csináltam vászonból és papírból. A feltekert díszletet a vállunkon hordva, gyalog vittük át Pestre, a Zeneakadémia kistermébe, ahol az előadás volt. A festett papírt néhány helyen kivágtuk, és ha mögötte egy lámpa pislogott, úgy tűnt, mintha a szív dobogna. Én a színek mögött ültem és a darab követelményeinek megfelelően a lámpa elektromos vezetékeit hol összeérintve, hol megszakítva »dobogtattam« a szívet. A darab végén a szív megszűnt dobogni: meghalt.”

2014 novemberében, három évvel Éva halála után, Jean, a lánya meghívta anyja barátait annak születésnapját ünnepelni, felidézve az egykori hasonló alkalmakat. A Manhattan északnyugati negyedében levő lakás, az ismerős arcok, az orosz nők, akik egykor gondját viselték s most a parti ételeit készítették, mind-mind Évára emlékeztettek. Mint egykor, most is pompás volt a hangulat, és mindenki élvezte a sok kis csoportban folyó beszélgetést. Éva művészete és személyes varázsa mindannyiunk életén nyomot hagyott. Az anyámon is.

